

ERDÉLYI MŰVÉSZET®

2007. VIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM (27.)

Az Erdélyi Művészet
huszonhetedik száma

Dévai György
Skultéty Sándor
dr. Uray Zoltán
Albert András
Petroczi Géza
Porsche László
magánszemélyek,
valamint a
Communitas Alapítvány

és a
Szülőföld Alap
támogatásával készült.

Főszerkesztő: Veres Péter
Olvasószerkesztő:

P. Buzogány Árpád
Munkatársak:

Tibori Szabó Zoltán,
Murádin Jenő, Szücs
György, Németh Júlia,
Róth András Lajos

A szerkesztőség postacíme:
535600 Odorheiu Secu-
iesc str. Victoriei 34/5,
jud. Harghita, România

Tel.: 0744-308-812
E-mail: veresp@kabelkon.ro

Nyomda:
INFOPRESS
Székelyudvarhely

Kiadja:
LITERA KÖNYVKIADÓ
Székelyudvarhely
Felelős kiadó: Veres Péter
ISSN 1582-0149

TARTALOM

2 AGYAGBA ZÁRT HAGYATÉK

László Károly kályhacsempe
rekonstrukciói

*Róth András Lajos,
Vetró András*

5 SIKÓ MIKLÓS

1818—1900

Biró Béla

12 KONCEPTUÁLIS SZOBRÁSZAT ÉS ÉRZÉKENY KONSTRUKTIVIZMUS

Vargha Mihály szobrairól

Wehner Tibor

16 BUDAY GYÖRGY ÉS KOLOZSVÁR

Damján B. Sándor

21 BUDAY GYÖRGY ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

(Számok, adatok)

Damján B. Sándor

23 LÓFÜRÖSZTÉS

Bak Áron

27 „OTT SOK SZÉP S ÉRTÉKES MAGYAR MŰALKOTÁS VAN”

Réti István levele Oltványi Imréhez

Sümei György

29 ERDÉLYI KASTÉLYOK IX.

Biró József

Az Erdélyi Művészet honlapján
olvasható, kutatható Szabó András
zsögödi Nagy Imre életéről és munkásságáról
szóló tanulmánya több száz kép kíséretében.

www.erdelyimuveszet.ro/ni

AGYAGBA ZÁRT HAGYATÉK

László Károly kályhacsempe rekonstrukciói

László Károly kályhacsempe-másolatokból és rekonstrukciókból, valamint agyagba formált ősi magyar díszítőmotívumokból álló kiállításai kapcsán különböző léptékekben vagyunk hajlamosak mérni az időt. Ha időintervallumokban gondolkozunk, óriási korszakokat ívelhetünk át. Geológiai szempontból üledékes kőzeteink közül érdekes módon az agyag az egyik, amely magába zárta, zárhatta millió napfelkeltét megért korok geofizikai emlékeit. Ha az élet megjelenésétől számított mértékben mérünk, szintén milliós nagyságrendű léptékünk. Ezen biológiai kövületeknek örül a geológus, paleobotanikus, paleozoológus.

Ha emberi mércével számolunk – s ez áll hozzánk közelebb –, úgy sem kevés az az idő, amelyet az agyag kultúránkban kitölt. Tulajdonképpen nem is annyira ki-, mintsem betöltötte és betölti mindenkori életünket. A legegyszerűbb használati eszközöktől a legkifinomultabb művészi megnyilvánulásokig. S nem volna ember az ember, ha már kezdetektől nem hagyta volna magát elragadtatni és a szűkszerűséget nem kapcsolta volna össze szépérzékével. Így nyertek már a korai időktől fogva mindennapi használati tárgyaink is oly jegyeket, amelyek előtt a művészettörténészek is csak széttárt karokkal állnak és nem tudják, hogy napjaink modern művészeti irányzataival hozzá-e összefüggésbe azokat, vagy netán ezen utóbbinak gyökereit keressék

az egyetemes és mindenkori emberi specifikumban.

Az agyag ezen kiállítási tárgyakban viszont a visszafelé vezető útról regél, arról, amikor ez az anyag megpróbál azzá lenni, ami volt – egyfajta közötté. Csak míg az előbbi, fennebb vázolt út egy nagyobb erőnek emberi ésszel alig felfogható, évmilliók alatti, vagy más megközelítésben harmadnapi műve volt, addig ezen műtárgyak ezen erőnek fricskát mutató gyorslejáratú alkotásai, vagy szintén más megközelítésben, egyfajta teremtményei. S úgy találjuk, talán Istennek is tetsző, mely nem nél-

László Károly: Kézdivásárhelyi csempe-másolat, 18. századi (?)
(Kézdivásárhelyi múzeum tulajdona)

László Károly: Kézdivásárhelyi csempemásolat, 18. század (Kézdivásárhelyi múzeum tulajdona)

külözhethi az emberi tényezőt, hisz a teremtő is a teremtés koronáját sárból formálta. S ezt teszi a keramikus is, amikor dolgozni kezd, s ugyanúgy saját hasonlatosságát, az életnek leheletét lehelvén bele nemésíti meg a nemtelen port.

Igaz, a László Károly követte út is hosszas folyamat eredménye. Évezredek emberi kitartása, kutakodása, teremtésvágya szülte meg.

Talán nem meglepő, hogy alkotónk geológus, talán ez magyarázza az anyaghoz való közelítésének finom rezdüléseit. Oly ember, aki lelkesen gyűjti a természeti relikviákat, szívesen zárandokol a hegyek közé, és kíváncsian kutatja azok titkait. Kitartásukból okulva, és soron következő generációkat is okítva kezd neki az agyag titkai kifürkészésének, hogy közel egy évtizedes szoros kapcsolat után jusson el a tárlatokon látható kályhacsempéig. Megközelítése nem

mindennapi. Úgy teremt értéket, hogy közben értékeket ment. Úgy teremt, hogy már-már önálló életre keltett műalkotásokat teremt. Akár torzóként fennmaradt töredékből, de akár fennmaradt rajzból egyaránt. Agyagba zárt hagyatékok tár fel, régi idők művészestereinek példáját követve, kiknek ékszerszerűen megmunkált kályhacsempéit újraálmodja, újrászületteti. Az itt-ott lappangó, egykori – akár több évszázados – kályhacsempék üzenetét tolmácsolja végcéljuk melegével. Ez a melegség nemcsak az esetleg leendő kályhák sugárzásából, nemcsak az egykori alkotóik kézmelegéből, hanem saját anyag- és tárgyszeretetéből, történelmi forráshűségéből is fakad. Múzeumok, magángyűjtemények, régiségkereskedések mélyén kutatja a még – és még itthon[!] – fellelhető darabokat. Ezek és kályhásmesterek titkait faggatva, a hagyományos eljárásokra és saját kísérleti eredményeire támaszkodva jut el az agyag anyaga titkainak megértéséig. Az csak külön érdeme, hogy ismereteit megpróbálja fiatalabb generációknak is átadni.

A történelmi irodalomból, a régészeti leletekből felélesztett kályhacsempék, ragaszkodva a történeti hitelességhez, mives megmunkálással, tárgyi intimitásukba kapaszkodó egyedi karaktereikkel, patinás felületeikkel egy egységes világot közvetítenek felénk.

Mestersége magas fokán képes még hivatásos művészeknek is ötletet adni, formakészítési, öntési és égetési fortélyok terén úgy, hogy ő

László Károly:
Szent László és a kun harca
Csekefalvi csempe rekonstrukció
(Székelykeresztúri múzeum tulajdona)

maga is tanul tőlük a szobrászati megformálás módozatai, a komponálás, valamint a negatív-pozitív formák összehangolása terén.

Az eredeti kályhaszemek begyűjtése, felkutatása, darabkáiknak tényleges vagy virtuális egymáshoz ragasztása kiegészül egy alapos szakmai dokumentáció hozzáillesztésével, a szóban forgó szakirodalom tárgyyszerű ismeretével. A minták hosszas, beható tanulmányozása vezet el magyarságunk formakincse nyelvezete egyetemeségének felismeréséhez. Ez teszi képessé arra, hogy azt is agyagba öntse, amit egykoron mások csak fémbe tudtak – igaz, hogy művészi szinten – megálmodni. Mindezt teszi úgy, hogy mindvégig hű marad az ősi formákhoz, még akkor is, amikor új köntösben jeleníti meg

őket. Így elevenednek meg, így kapnak újra erőre, így találunk új megjeleníthető formát a honfoglalás kori övcsatok, meg tarsolylemezek díszítő motívumai. Keze nyomán átmentődnek a régi – valamikor tán több jelentéstartalommal bíró – formák és díszítőmotívumok, regenerálódik régi mestereink ízlés-világa, szépérzéke, úgy, hogy egy adott ponton csak az élő, eleven, szárnyra kapott csupasz, minket is magával ragadó szépség közepében találjuk magunkat.

László Károly kezében újabb erőre kap egy mesterség, magasabb, művészi rangra emelkedik az. Annál is inkább, hogy munkáin általában, de egyedi tervezésű emléklapoktíjain, emlékérméin végigtapinthatóan jelesül a szobrászati jelleg.

Magyarságunk ősi díszítőmotívumait felelevenítő domborművein csak a ló megmintázásánál maradván, a még szunnyadozó fázisban síkban leledzett, a fényt sörényredőikbe gyűjtő állatfigurák az agyagból kitüremkedve, teljes plaszticitást nyerve azt a hatást keltik, mintha körbe-körbe vágtaznának, míg a varázslat el nem múlik.

László Károly kiállításai eddigi állomásainak – Kézdivásárhely, Székelyudvarhely (2005), Székelykeresztúr, Kovászna (2006), Szatmárnémeti, Balmazújváros és Báránd (2007) – műértő és műszerető közönsége az alkotás mágiájának örök tűzét kívánja az alkotónak.

**Róth András Lajos,
Vetró András
Kézdivásárhely**

SIKÓ MIKLÓS 1818–1900

Erdély művészetének története mindmáig megíratlan.¹ Nem hiányoznak ugyan a vele foglalkozó művek, de ezek többnyire hevenyészett összeállításúak, ismert dolgokat közölnek, s életre hívójuk a felszabadulás utáni szellemi konjunktúra ügyes kihasználása. A kutatómunka sem a múltban, sem a legutóbbi években nem terjedt ki – egy-két szórványos kísérlet-től eltekintve – a múlt (XIX. – *szerk. megj.*) század első felének erdélyi művészetére, arra a korra, amelyet a magyar művészet hőskorának szoktunk nevezni. E kor erdélyi művészeinek előhívása a feledésből ma nemcsak a kegyelet lerovása munkásságuk iránt, hanem nemzeti kötelesség, mert az egyetemes magyar életnek voltak közkatonái és őrszeimei a végeken. Életük és művészetük csak Erdélyé volt, itt éltek, itt haltak meg, és éppen az ő működésük ad egyéni ízt-zamatot szűkebb hazájuk művészetének. Érdemüket nem kisebbíti az, hogy hírük nem terjedt túl Erdélyen, hiszen magukra voltak hagyatva, távol kényszerültek élni a magyar élet irányító központjától, és sorsuk a magyar művészek örök sorsa volt: vég nélküli küzdelem a szegénységgel.

Az Erdélyből elszármazott Barabás Miklós, Székely Bertalan, Paál László ismert és elismert ér-

tékei a magyar művészetnek, de ki tud Ajtai Abód Mihályról, a XVIII. század derék arcképfestőjéről vagy fiatalabb kortársáról, Boér Mártonról?² Mezey József, Sárdy István, Schäffer Béla, Túri Jobbágy Károly, Vizkelety Imre, Lestyán János, Simó Ferenc mind az „elfeledett magyar művészek” sorába tartoznak.³

Ennek a sornak egyik érdemes tagja bölöni Sikó Miklós is, a XIX. század közepének Erdély-szerte ismert és becsült arcképfestője. Ígyszólván egész életét Erdélyben töltötte, a magyar művészeti élet forrongásától távol állott, a hírnevet és érvényesülést jelentő Pesten csak nagy ritkán fordult meg, kiállításon nem szerepelt, úri műkedvelő maradt akkor is, amikor egyedül festészetből tartotta fenn magát és családját. Kibontakozásának éveit egybeesnek Erdély legtespedtebb évtizedeivel, a táblabíróvilág művészeti igénytelenségével s a magyar művészsors legsötétebb korszakával. „Erdélyben a főnemesség és nemesség pénztelen, begubózott életet él, el van vágva a nagyvilágtól. Azt sem tudja, kihez, mihez tartozzék, politikájának nincs vezető csillaga, esztétikai igényeinek kielégítését csak az irodalomtól várja... az átlag elmerül a végső aulikusságban. Gótikus temploma árnyékában éli csöndes életét a maradiság, nincs

Sikó Miklós: Női portré, 1842
akvarell, papír, 22X16,5 cm
j. j. l.: Rajz: Sikó 842;

egy nagy, átfogó gondolat, amely az emberek vérét pezsgésre hevítene. Általában inkább toldás, semmint új szellemben való teremtés képét kapjuk” – írja ezekről az időkről Lyka Károly. Kastélyokban és városokban az ősök arcképei mellé oda kerültek az utódok képmásai, gyatrán képzett vándorpiktorok művei, s festőjük legtöbb esetben nem is tartotta magát annyira, hogy nevét műve alá odajegyezze. Ennyiből áll a század elején Erdély festészete, s ebben a világban lett festővé Sikó Miklós.

Rövid és hézagos Önéletrajza⁴ szerint 1818-ban született Septéren, Kolozs megyének e legkeletibb zugában. A falun kívül, egy

kis emelkedésen, előkelő elzárkózottságban ma is áll a Sikó-kúria, s benne Sikó-utódok vívják kemény küzdelmüket azért, amit a román „földreform” után földjükből még megmenteniük sikerült. A művész atyja, Sikó István, a táblabíróvilágban maga is táblabíró, itt irányította tekintélyes gazdaságát, amikor arra időt engedett Marosvásárhelyen viselt táblai assessori hivatala. Négy gyermeke közül Miklós a legidősebb. Gyermekkora úgy folyik, mint a többi erdélyi nemes úrfiaké: lovaglás, vadászat és házi iskolázás, amíg lehet. Korán kezd rajzolni, főleg arcokat, hozzátartozóinak nem nagy öröme. Eltiltják ettől a – nemes úrfihoz nem méltó – kedvteléstől, de ő a hivatásérzet öntudatlan megszállottságával rajzol le mindent, ami keze ügyébe akad: ha mást nem, apjának iratai közül egy fordítva maga elé tett, teleírt lapot, elejétől végig elolvashatóan, már ötéves korában, amikor még egy betűt sem ismer... Íme csírájában Sikó Miklós művészete: a lerajzolás. Az emberi arcnak lett pontos, lélekbe látó lerajzolójává – ez érdekelte csak, és semmi más. Kompozíciója egyetlenegy sincs, oeuvre-jében nem szerepel az életkép, tájkép, vallásos kép vagy csendélet sem, sőt az emberi alak egésze sem érdekli, csupán a fej ezerféle változatában, az egyéniségnek hűen nyomon követett vonásaival.

Tízéves korában a marosvásárhelyi református kollégiumba ke-

rül, két évre rá meghal finom lelkű édesanyja, s további nevelését apja irányítja. A rajzolást folytatja kollégiumi éve alatt is, sorban lerajzolja tanuló társait, észre is veszik tehetségét, de „ha néha akadott ki, Atyámnak azt tanácslá, hogy képeztesse festőnek, azt felelé, hogy nem akar fiából pictort csinálni” – írja Önéletrajzában, majd hozzát teszi: „akkoron pictornak, comediásnak lenni nem nagy dicsőség vala, kivált kinek viríta 7 szilvafája.” A kollégiumi évek után Nagyszebenben jogot hallgat, majd táblai írnok lesz. Az otthoni gátlás alól felszabadulva mohón veti magát a képmásrajzolásra és -festésre. Minden rendszeres tanulmány nélkül, pusztán önképzés útján annyira viszi, hogy bárkit felismerhetően lerajzol, eleinte szénrel vagy krétával, később színesen, vízfesték igénybevételével. Híre elterjed a városban, keresett arcképrajzolóvá lesz, akárcsak nyolc évvel idősebb művész társa, Barabás Miklós elindulása első éveiben. Érti fogyatékos tudását, tanulni szeretne, de művészi tanulmányokra apja nem ad pénzt, a megyei urak pedig, akikhez kölcsönért fordul, még kevésbé. Járja hát a maga útját, ösztönére bízva magát és a sok megrendelés folytán a technikában folyton tökéletesedve. A kor ízlésének megfelelően különösen az elefántcsontra festett miniatűr arcképnek válik mesterévé. Öt-hat centiméteres lapocskákra fest mellképeket,

olyan finomsággal és mesterségbeli tökéletességgel, hogy ilyenmű művei bátran kiállják a versenyt a kor virágzó miniatűr festészetének bármelyik alkotásával. A virtuózkodásban olykor a túlzásig elmegy: gyűrűbe illeszthető képmásokat fest, komoly művészi tanulmányok hiányában az ilyen bravúroskodásban vélve felismerni a festészet hitátását.

Egy hónapig mégis részesül művészi irányításban. 1838-ban, a pesti nagy árvíz idején a már Budapesten lakó Barabás Miklós több hónapot tölt Erdélyben, valószínűleg ekkor vagy egy évvel később kerül össze Sikóval, aki tanítványává szegődik. A tanító-tanítványi viszony mindössze egy hónapig tart, mely alatt Sikó egyetlen vízfestésű arcképet készít el Barabás irányításával. Ismerte és követte Barabás művészetét már azelőtt is, de e rövid együttműködés a már országos hírnév mesterrel még döntőbb hatást gyakorol további munkásságára. Ezzel kezdődik művészetének legtermékenyebb és legvirágzóbb korszaka, mely tart a negyvenes éveken keresztül az ötvenes évek közepéig.

E termékeny korszak tényezői közt Barabás hatása mellett másik legfontosabb a házassága és annak körülményei. Mint marosvásárhelyi táblai írnok ismerkedett meg későbbi nejével, vadadi Filep Rózával, Filep József országos közügy-aligazgató leányával. Az ismeretségből szerelem lett, s a fiatalok

elhatározták egybekelésüket. Sikó István ellenezte a házasságot, nem egyezett bele, hogy fia a sokgyermekes és vagyontalan Filep család sarját vegye nőül, de a fiatalok akarata győzött: az atyai tilalom és az anyagi támogatás azonnali megvonásának ellenére 1845-ben egybekeltek. Ekkor lett Sikó Miklós igazán festővé, ekkor kellett művészetének az első nagy próbát kiállnia. Nem várhatott támogatást senkitől, egyedül a maga erejére támaszkodva kellett most már ketten jükről gondoskodnia. A huszonhét éves ifjú magabízásával vágott neki az életnek, feleségével Borszékra ment, ahol nyaranként sok moldvai és havasalföldi bojár család üdült, s mintegy bemutatkozásul egy arc-képet festett. Sikere teljes lett: a gazdag bojárok felkarolták, elhalmozták képmásmegrendelésekkel, az anyagi gondok réme egyszerre elszállt, és a művész elindult a sikerek útján. A nyári évad végével Bukarestbe költözött, ahol már borszéki ismeretsége révén kész kapcsolatok várták, s folytatódott az út a híresség felé. Romániai munkái közül a mai viszonyok közt, sajnos, egyet sem sikerült felkutatni, de hogy az ottani folytonos munka milyen könnyeddé tette előadás-módját, és hogy milyen virtuóza lett a vízfestésnek, azt ragyogóan szemléltetik hazatérése utáni arc-képei. Bukaresti tartózkodásának ugyanis véget vetett apja megbocsátó és hazahívó levele, melynek

folytán 1846-ban nehéz szívvel ott kellett hagynia sikereinek színhe-lyét. Nemsokára kitört a szabadságharc, melyet a művész mint honvéd főhadnagy küzdött végig, nem hagyva abba közben sem a festést, és nem szűnve meg közben sem vágyakozni rendszeres művészeti tanulmányok után. Ez éppen a legsötétebb elnyomatás idejében nyílt meg előtte. Mint üldözött felkelő, Kolozsvárott bujkált, és álnéven festette az osztrák tiszteket, köztük egy ezredest, ki útlevelet szerzett neki Münchenbe, s végre teljesült a vágya: nejével együtt elindulhatott 1851-ben a müncheni akadémia-ra. Mindössze hét hónapot töltött ott, fennmaradt vázlatkönyvének tanúsága szerint rendszeres tanulmányokat nem folytatott, de nem is az volt a lényeges, hanem a müncheni tartózkodás lelki kísérete. Ez a néhány hónap töltötte be a hivatalos művészeti tanulmányok hiánya folytán lelkében mindig élő, kínzó hiányérzetet, ez avatta „akadémiai festő”-vé, az úri műkedvelőből hivatásos művésszé. Művészek közt élhetett, világhírű műalkotásokkal állhatott szemtől szembe, hosszú magárahagyatottsága után érezte, hogy egy nagy közösség tagja – ez volt a müncheni élet legfőbb eredménye.

Ottani tanulmányainak eredményeként tért át hazatérése után az olajfestészetre, művészi fejlődésének nagy kárára. Harminchárom éves koráig, a müncheni időszakig

úgyyszólván kizárólag akvarell-arc-
képeket festett, s ebben a műfajban
olyan tökéletességre tett szert a
maga erejéből, hogy munkái sem-
miben sem maradnak a Barabáséi
mögött. A kora quattrocento mes-
tereinek emlékét idézik fel ezek a
kemény, rajzos, de étellel telt ké-
pek, melyeknek éppen a kissé még
fanyar üdeségük a legvonzóbb és
legutánozhatatlanabb. Méretük
az elefántcsont-miniatűrök abba-
hagyása után sem nagy: ritkán ha-
ladják meg a 18x24 centimétert, de
amit az adott szűk keretek enged-
nek, az maradéktalanul megvan e
bájós és igazi erdélyi levegőt árasztó
képecskéiben. Ezt a kimerített,
maga által teremtetett formanyelvet
váltja fel az új technika. A művész
túl van már a fiatalság első lendü-
letén, amikor az olajfestést elkezdti,
szokatlan neki a nagyobb képméret,
küszködik a megszokottól eltérő
technikával, nem találja meg önma-
gát, de végtelen szorgalommal ke-
resi a fejlődés útját, festő akar lenni
minden tekintetben. Hosszú sorát
festi a férfi és női mellképeknek,
néha ösztönösen remeket alkot, de
olajképeinek legnagyobb része alig
éri el a közepszerűséget – száraz,
festőietlen művek, egyedüli érté-
kük a pontos hasonlatosság.

Az olajtechnikával folytatott
küzdelem éveiben olykor, mintegy
pihenőül, vissza-visszatér az akva-
relltechnikára. Ezek a művei a leg-
tökéletesebbek, szinte árad belőlük
a jól bevált formanyelv újramegta-

Sikó Miklós: Székely Terézia
portréja, 1849, akvarell, fedőfehér,
papír, 27x21 cm, j. j. l.: Sikó 1849

lálásának ujjongó öröme. Finom,
hamvas színek, leegyszerűsített
rajz, nyugodt és egységes összehatás
jellemzik ezeket a lüktető étellel
telt képmásokat, melyek közül kü-
lönösen – mint Barabásnál – a női
arcképek emelkednek ki művészi
megjelenésük tökéletességével.

Az ötvenes évek vége felé kerül
kapcsolatba id. Vastagh Györggyel,
a kiváló arcképfestővel, aki akkori-
ban huzamosabb ideig Erdélyben
tartózkodik. Kapcsolatuk sok te-
kintetben a mester-tanítvány viszony-
nyán alapul. Közös arcképmegren-
deléseket vállalnak, és azokat „Vas-
tagh és Sikó” aláírással készítik el,
de az oroszlánrész ezeken a képe-
ken Vastaghé, ő festi meg az arcot
és kezeket, sőt a ruha festői foltjait

is, Sikó pedig a miniatűrfestő feladatát végzi el rajtuk: kidolgozza egy-egy csipkegallér aprólékos mintáit vagy egy-egy ékszer részleteit. A közös munkálkodás azért nem múlt el nyomtalanul, Vastagh hatása alatt szabadabbá, festőibbé válik Sikó előadásmódja is, és a közös munkálkodás megszűnése után, 1860-tól kezdve, felszabadulva a rutinosabb mester nyomasztó hatása alatti bizonytalanságérzettől, olajképei lágyabbakká, színeikben dúsabbakká válnak.

Az erdélyi művészek életének jellemző tartozéka e korban a bukaresti kirándulás. Sikó közel egy évet töltött a román fővárosban, odament 1860-ban, kolozsvári megnősülése után Vastagh György is. Nem művészi élmények gyűjtésének vágya vitte oda a magyar művészeket, hanem a jó kereseti lehetőségek. Romániának abban az időben még nem volt művésze, a művészeti igényeket a hosszabb-rövidebb ideig ott tartózkodó magyar festők elégítették ki. Hora Alajos a legelső Bukarestet járó művészek egyike, Szathmáry Pap Károly pedig végleg ott is telepedett le.

Miközben Sikó Miklós az olajtechnikával való küzdelmet folytatja, felnő és diadalmasan előretör egy új magyar művésznemzedék, telve tehetséggel, európai iskolázottsággal és addig soha nem látott alkotóerővel. Légiója támad a kiváló festőknek, működésük felvirágoztatja a művészeti irodalmat is,

amely elhatározóvá lesz a közönség ízlésének irányításában. Megindul a napjainkig folyton fokozódó verseny az érvényesülésért, melyben elsősorban azok maradnak le, akik távol élnek a fővárostól, s nincs kapcsolatuk annak sajtójával. Sikó Miklóson még életében keresztülhalad az idő. Arcképmegrendelése egyre fogy, családi bajok jönnek egymás után, betegeskedni kezd, vagyona elúszik, s alkotóereje lassanként kiég. A hetvenes évektől kezdve alig dolgozik megrendelésre – ezek elmaradása folytán többnyire népes családjá tagjait festi, egyik-másik művén még visszatér a régi lendület, de újat mondani már nem tud, a múltból él. Öreg korában elköltözik Kolozsvárról, Marosvásárhelyen telepszik le, ecsetét ott sem pihenteti, rég elhalt családtagjairól készít emlékezetből olajarcképeket vagy másolat. Szegényesen, egyedül él, távol beteg feleségétől és gyermekeitől, távol minden művészi kapcsolattól. Utolsó éveiben egy finom lelkű fiatal leánynak, Kozma Erzsébetnek ismeretsége idézte vissza a nyolcvanadik évén túl járó mester lelkében a rég elfeledett művészi múltat. A marosvásárhelyi főügyész szobrásztehetséggel megáldott leánya el-elbeszélgetett a művésszel művészeti kérdésekről, s egyedüli volt, aki a halála felé közeledő mesterben még tartotta művészvoltának tudatát. Sikó Miklós neki hagyta vázlatkönyveit, melyeket Kozma Erzsébet kegyelelesen megőrzött,

majd amikor Veress Zoltánnak, a jónevű festőnek felesége lett, az Erdélyi Múzeumnak adott át.

Sikó Miklós 1900-ban halt meg, teljesen elfeledve. Haláláról a *Marosvásárhely* című napilap mindössze ennyit ír: „*Bölöni Sikó Miklós 1848–49-i honvéd főhadnagy március 1-én, 83 éves korában meghalt.*” Semmi egyebet... Ugyanezt vette át a „Vasárnapi Újság” is, a többi lap még ennyit sem közölt haláláról. Az erdélyi magyar művészsors, a teljes elfeledés, maradéktalanul bekövetkezett.

A magyar művészek panteonjában Sikó Miklós neve nincs a fényes nevet viselők közt. Nem volt forradalmár, még újító sem, nem vett részt kora művészi mozgalmában. Nincs mestere és nincs tanítványa, életrajzában nem szerepelnek lenyűgöző érdekességű események, hatása nincs az egyetemes magyar művészet folyamára. De megmaradt tőle más: egy sor arckép erdélyi kortársairól.⁵ A Budapestre költözött Barabás helyett az ő ecsete örökölte meg a századközép erdélyi mágnásait, politikusait és a városok patríciusait, az ő képei adják meg ma is az erdélyi úriházak sajátos erdélyi hangulatát, és ő az erdélyi táblabíróvilág utolsó képviselője. Magyar és erdélyi minden ízében: nemességet sem a császártól kaptak ősai, hanem Bethlen Gábor fejedelemtől. Családja unitárius földbirtokoscsalád, ő maga pedig néhány hónap kivételével

egész életét Erdélyben élte le.⁶ Ha nem tudta is leküzdeni az urambátyám ösöktől örökölt „csúfrontás”-t, amellyel még Ady Endrének is hadakoznia kellett, örök érdeme marad, hogy vállalta a magyar művészsorsot azon a területen, ahol a művészsors a legnehezebb volt, és maradandó alkotások egész sorával gazdagította a magyar művészet kincsesházát.

Biró Béla

*Megjelent az Erdélyi Helikon, 1942.
4. számában (210–215 old.)*

Jegyzetek

1. Ez a tanulmány részleteket közöl egy most elkészült, és könyv alakban megjelenő Sikó-monográfiából.
2. Lásd az Erdélyi Művészeti Kiállítás katalógusának előszavát felvinci Takáts Zoltántól (1941).
3. Lásd a „Szépművészet” 1941. évf. áprilisi számában Kopp Jenő hasonló című cikkét.
4. Közzétette Kelemen Lajos a Pásztortűz 1927. évfolyamában, 439–442. l.
5. Szerző mintegy 120 művét kutatta fel a művészeknek.
6. A Sikó Miklósról szóló sajtóközlemények a könyv alakban megjelenő monográfiában találhatók.

KONCEPTUÁLIS SZOBRÁSZAT ÉS ÉRZÉKENY KONSTRUKTIVIZMUS

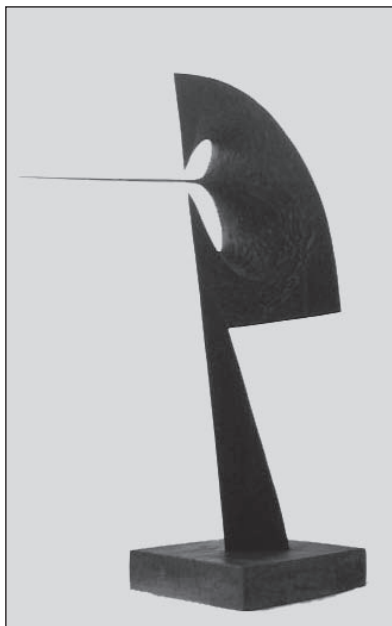
Vargha Mihály szobrairól

A tragikus történelmi kénysze-
rek által vezérelt, bonyolult XX.
századi, jelenkori művészetföld-
rajzi szituáció áttekintéséhez, a
határokon belül és a határokon túl
élő és dolgozó magyar művészek
státuszának rendszerezéséhez és
jellemzéséhez három kategóriát
állíthatunk fel. Vannak alkotók,
akik szülőhelyükhöz, eredeti kör-
nyezetükhöz kapcsolódva alig-alig
lépnek ki életterükből, s műveik is
csak ritkán jelennek meg más ré-
giókban, vannak, akik radikálisan
szakítva a tarthatatlannak ítélt kö-
zeggel, új szintéren, új környezet-
ben kezdenek újra mindent – ők a
Magyarországon megtelepülők –,
és vannak a közvetítők, akik dacol-
va a távolsággal és a bürokratikus
akadályokkal, kapcsolatokat te-
remtve és éltetve adnak híradáso-
kat a Magyarországtól elszakított
szülőföldön megszülető jelenkori
művészetről. E legutóbbi művész-
csapathoz kapcsolható a lassan
az ötvenedik életéve felé ballagó
Vargha Mihály szobrászművész
is, aki a jászvásári Képzőművésze-
ti Akadémia szobrászati szakán
1988-ban fejezte be tanulmányait,
vagyis immár két évtizedes mun-
kásságra tekinthet vissza. A két
évtized alatt az erdélyi városokban
rendezett tárlatai mellett többször
bemutatkozott Magyarországon

is: a veszprémi és a balatonfüredi
fellépések után most itt, Budapes-
ten is önálló kollekcióval jelentke-
zik a Kézdivásárhelyen született,
1990 óta Sepsiszentgyörgyön élő
művész.

A bemutatkozás természetesen
nem lehet átfogó és teljes körű: e
kamarajellegű bemutató csak az
ezredfordulót közvetlenül meg-
előző és követő évek terméséből
válogat, és csak a hagyományos
kisplasztika kategóriába illeszthe-
tő munkákat sorakoztatja fel. De
csupán a műnemek, vagy a műfor-
mák terén nem adhat teljes átte-
kintést ez a kollekció.

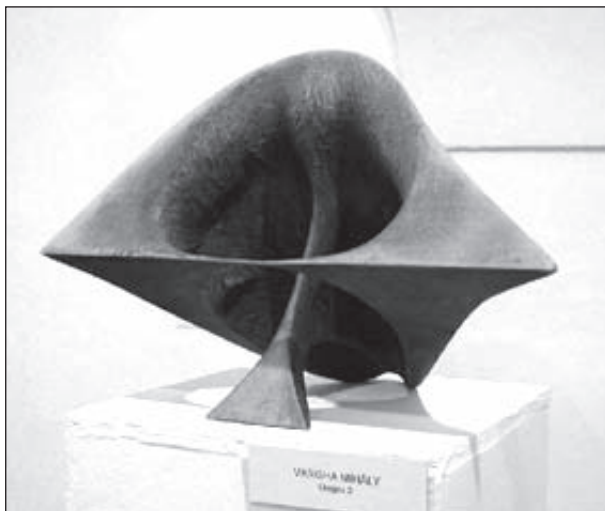
Pogány Gábor azt írja a kortárs
művészeti lexikonban Vargha Mi-
hály munkásságáról, hogy „plasz-
tikai kifejezési módja a konceptu-
ális szobrászat és a lágy, érzékeny
konstruktivizmus egyéni konglo-
merátuma”, s hogy a művész a kő-
ből és fából faragott kisplasztikák
és kissozobrok mellett térberende-
zéseket, installációkat, objektet
is készít, és mindemellett az élet-
rajzból és az itt is közönség elé tárt
fotódokumentációból arra is fény
derül, hogy számos köztéri szobor
formálódott műhelyében. Mint
általában, a szobrászati ágazatok
számos válfajában dolgozó művé-
szek esetében, most is leszögezhe-
tő, hogy a megrendelői kíváncsálma-

Vargha Mihály: Negatív szív
(Pinokkió), fa, 1999

kat erőteljesen tükröztető tradicionális portrék és monumentális köztéri emlékszobrok mellett az autentikus, eredeti szobrászi gondolatok az autonóm munkákban fogalmazódnak meg: ezúttal azokban a fafasztikákban, amelyeken szinte teljesen háttérbe szorulnak a konceptuális kezdeményezések, és csak alig-alig jelennek meg a konstruktív alakítás jellegzetes vonásai. Vargha Mihály ezredfordulós faszoboregyüttesének művei egyszerre hordozzák magukon az anyagalakítás és a kifejezés határozott szándékát és az eredendő természetesség érzetét. Ferenczy Béni, a modern magyar szobrás-

zat egyik nagy hatású mestere a szobrászat anyagait és technikáit elemző eszmefuttatásában fejtette ki, hogy „a faragáshoz érve sem mulaszthatjuk el bizonyos szégyenérzettel bevallani, hogy technikai téren nem vehetjük fel a versenyt a régiekkel. A fa az első végleges nemes szoboranyag, ami ha nem kópia, a művész közvetlen terméke végleges anyagban. Elég lehet ugyan, a szű is megeheti, mégis nemesebb a terrakottánál, mert csak másolás útján ismételhető (illetve sokszorosítható), és a faragással, egy nagyobb tömb szoborrá kicsinyítésével készül, úgy, mint a kőszobor.” A klasszikumra figyelő, a szobrászmesterség hagyományait nagy becsben tartó Ferenczy Béni gondolatát folytatva – a XX. század művészeti robbanásai a szobrászatot, és így a faszobrászatot sem hagyták érintetlenül – új műtípusok, új műstátusok megszületésére kell emlékeztetnünk: a plasztika immár nem az a térbe helyezett, a művész által megmunkált anyag-tömeg, illetve kialakított formarend, amely imitativ-megjelenítő funkcióval évszázadokon keresztül volt, hanem kiterjesztett, kitágított érvényességű, jelentéssel telített produktum – gondoljunk a hagyományos faragástól messze eltávolodott konstrukciókra, az épített térberendezésekre, a hétköznapi tárgyaitak posztamensre emelésére, vagy az organikus szob-

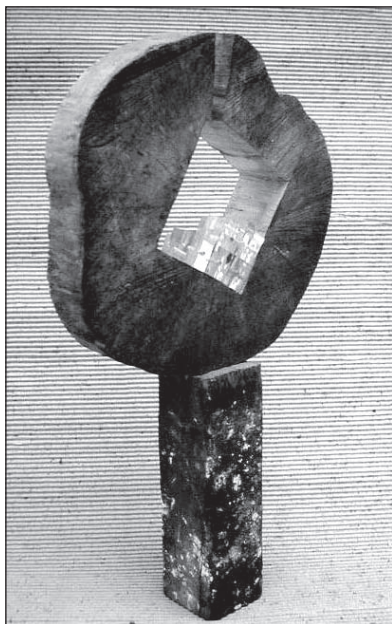

Vargha Mihály: Üreges II. (Levélkürt II.), illesztett fa,

rászat által felvetett dilemmára, ahol a fa-természet válik, alakul át – önmagát mintegy megszüntetve és megőrizve – műalkotássá. Ebben a folyamatban nagyon fontos szerepet játszanak azok az erdélyi, Erdélyből származó szobrászok – akik a régiekkel való verseny felvételének aspirációival – a fát választották művészetük egyik legfontosabb anyagává: és itt most hosszú névsort lehetne összeállítani (az iparszerű fafaragókat megkerülve) Tornay Endre Andrástól kezdve Tirnován Ari-Viden, Elekes Károlyon és Diénes Attilán át Vargha Mihályig. S ha mindezt a határokon belül megszületett faszobrászati életművek fénytörésében, illetve egységében vizsgáljuk – felidézve a lezárult Samu Géza-, Varga Géza Ferenc-

vagy a napjainkban is épülő Mata Attila-munkásságot – akkor egy hallatlanul izgalmas, szövevényes összefüggéseket és egyediségeket láttató művészeti világ bontakozik ki előttünk.

Vargha Mihály fába faragott, fából alakított, és fakompozícióként interpretált, valójában mintegy talált tárgyként fellelt művei a klasszikus szobrászati tradíció és az újítás, a modernitás szintéziséként állnak előttünk: esetenként művészettörténeti toposzokat – mint a portré, vagy az alakszobor – idéznek, de ugyanakkor emlékszerűségük új valóságot, különös plasztikai rendbe foglalt öntörvényű kompozíciókat teremtek. A művész hol a súlyos, tömörszerű fogalmazással él, hol áttört teste-

Vargha Mihály: Kompozíció, 1996

ket feltáró, belső tereket megnyitó, szabadon megjelenő héjakra és palástokra hangolt, az organikus sugallatát hordozó kompozíciót tár a szemlélő elé, s hol a nyers megmunkálásmóddal, hol pedig a finom kivittel artikulálja alkotásának hangvételt és kifejezését. A kemény, rusztikus, a vágás- és metszésnyomokat láttató, a gesztusszerű festésnyomokat felületükön hordozó munkák, és a simára csiszolt, lágyan meghajló felületekkel övezett, vagy a mesterséges beavatkozásokat mintegy leplező, a természetességet hangsúlyozó alkotások a tárlat, és áttételesen a szobrászat kettős jellegét, kétszó-

lamúságát tanúsítják. Jelen van a szobrászatban a figurativitás és az elvonatkoztatás, fellelhetők a mítoszra, a kultikus hagyományra hivatkozó szimbolizációs szándékok és metódusok, a jelszerű összefoglalásra való törekvések és a szabad, játékosan asszociatív megszólalások, a drámai kinyilatkoztatások és a bensőséges hangú vallomások, szembesülhetünk műveket szemlélve az éles, tragédiát sejtető felkiáltásokkal és a lírai tűnődésekkel, és elmerenghetünk a nagyvonalúan kifejezővé avatott anyagalakítás és a cizellált, aprólékos megformálás eltéréseinek egymásmellettségén is. Ám mindezen kettősségeket összefogja, és az ellentéteket kiegyenlíti az anyag megtestesítésének, szellemivé avatásának ihletettsége és fensége – a dolgok anyagba örökített, tragikus szépsége.

Wehner Tibor
Budapest

Elhangzott Vargha Mihály kiállításának megnyitóján (Ferencvárosi Pinceszérlat 2007. március 12, Budapest)

BUDAY GYÖRGY ÉS KOLOZSVÁR

Igényesen szerkesztett, szép kivitelezésű kötettel tiszteltett a száz éve született világhírű grafikus, Buday György művészete, munkássága előtt a kolozsvári KOMP PRESS Kiadó; a beválogatott esszékkel, tanulmányokkal,

lázban: művészi hagyatékában a népi kultúra értékvilágának mélyrétegei, a magyar líra klasszikusai és Shakespeare örök igazságokat hordozó alakjai találnak egymásra. Szülővárosának tisztelgése a könyv – írja szerkesztője, Cseke Péter –,

Buday György: Athéni Timon, I.

Buday György: Athéni Timon, II.

levelekkel, visszaemlékezésekkel a nagy művész személyének, gazdag életművének állítva méltó emléket. Buday György (*Kolozsvár, 1907. április 7. – Coulsdon, Anglia, 1990. június 12.*) páratlan életműve a magyar és az európai kulturális örökség szerves része, hídként köti össze az erdélyi, a magyarországi és a nyugati magyarság életét, szellemi teljesítményeit. Közösségszervező korszakában az Erdélyi Fiatalok, a Szegedi Fiatalok, a Válasz korszaklem-változtató szenedélye tartotta

a városé, amelytől lélekben sosem szakadt el. Kolozsvári barátainak jó ideig akkor is postázta az esztendőfordulók szétküldött *George Buday's Little Book*-ot, amikor azok már csak az ő emlékeiben éltek. Pályája csúcán is számon tartotta, hogy művészi indulásában mit köszönhet ennek a városnak (ahol 17 évesen rendezte meg első egyéni kiállítását), mint ahogy haláláig sem feledte: a Korunk Galéria látogatói jelképes hazatérését ünnepelték születésének

háromnegyed százados fordulóján. A kötet a két világháború közötti magyar művelődés egyik izgalmas műhelytörténetébe is bepillantást enged. A korszak képe bontakozik ki Buday György és Jancsó Béla levelezéséből, valamint az Erdélyi Fiatalok és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma sokrétű kapcsolatainak dokumentumai alapján.

Buday György: Athéni Timon, III.

A diákönnszervezésben és a szegedi tanyavilágkutatásában (az agrársett-lement mozgalomban) alkalmazott módszereit elsősorban Jancsó Béla közvetíti, és ő kíséri céltudatos figyelemmel, már a kezdettől, a művészpálya alakulását is.

Voltaképpen Jancsó Bélának, illetve Kós Károlynak és Debreczeni Lászlónak köszönhető, hogy az erdélyi közönség rendre tudomást szerez a *Szegedi Kis Kalendárium* egymást követő köteteiről, az 1931-es év legszebb magyar könyve

címet elnyert *Boldogasszony búcsúja* fametszetsorozat sikeréről; az ő közreműködésükkel látott napvilágot 1933-ban Kolozsváron az *Arany János balladái*, amelyről mindhárman írnak; a *Székely népballadák* 1937-es világsikerét pedig Debreczeni László már az előzményekből megjósolta.

Buday György: Athéni Timon, IV.

A gyermekkor Kolozsvárhoz kapcsolja a művészt. Ifjúkorában tizenkét évet töltött Szegeden, majd Angliában telepedett le. Kapcsolata az erdélyi magyar kultúrával, irodalommal sohasem szakadt meg. Művészetének legszebb darabjaival szolgálta a székely népballadák és az erdélyi írók népszerűsítését. A magyar fametszés megújítójaként tiszteljük. Műveinek jelentős hányadát a magyar népballadák és népmesék világa, valamint a magyar és a világirodalom egy-egy kiemelkedő

ERDÉLYI MŰVÉSZET

alkotása ihlette. Önálló grafikai lapjai mellett különösen sorozatai lettek népszerűek. A legkiválóbb kiadók által megjelentetett köteteket illusztrálta. Készített könyvtervet, színpadtervet, valamint ex libriseket is. Metszeteiben felfedezhetőek a magyar népi kultúra motívumrendszerének elemei, korai munkáiban pedig az avantgárd irányzatainak

Buday György: Athéni Timon, V.

jegyei. Művei nem divatos irányzatokhoz illeszkedve arattak sikert, a nyugat-európai szakemberekre az az elemi erővel hatottak, amelynek forrását nyugati kritikusai a kelet-európai mítoszvilággal társították.

A könyv három fejezetében a művész kolozsvári, szegedi és londoni éveivel kapcsolódó írásokat találunk. Külön fejezet tartalmazza Buday és Jancsó Béla évtizedekig tartó levelezésének darabjait. Jeles tollú személyiségek,

kortársak és maiak, magyarországiak, erdélyiek, külföldiek idézik fel az emigrációba kényszerült művész szerteágazó munkásságát. A szerzők, a közlés sorrendjében: Kántor Lajos, Cseke Péter, Sas Péter, Jancsó Béla, Murádin Jenő, Kós Károly, Vásárhelyi Z. Emil, Lengyel András, Farkas Cs. Magda, Gábor Dénes, Váróné Tomori

Buday György: Athéni Timon, VI.

Viola, Czigány Lóránt, Szepesi Attila, Sárközi Mátyás, Kass János, Makkai Ádám.

A szerkesztő változatos formában – önvallomásban, visszaemlékezésben, magánlevelezésben – Budaynak is „szót ad”, és bőven „beszélteti” a grafikus barátait, művészetének ismerőit.

Vannak, akik odahaza készült metszeteim és a külföldiek között holmi éles választóvonalat vélnek fölfedezni – írja 1970-es vallomásában a művész. – Saját megítélésem szerint

azonban ez csak látszatigazság. Hasonló „választóvonal” felfedezhető volna erdélyi és alföldi munkásságom között is, holott szegedi munkám egy jelentős része éppen erdélyi gyermekkorom és kora ifjúságom élményvilágát és emlékképeit öntötte formába. Amennyire én magam meg tudom ítélni – márpedig saját munkámat is élenk kritikával figyelő ember vagyok

Buday György: Athéni Timon, VII.

–, a különbség a hazai, majd a külföldön született metszetek között csupán az életkörülmények változásából következett, és az ihlető anyag nemzetfelettivé váló kiszélesedéséből adódott. De nem hiszem, hogy a változás meghaladta volna azt, amit az ember életében magában az ifjúságból a meglett férfikorba jutásnak, majd az öregedés leiggadt útjára lépésnek, általában organikus fejlődésnek nevezünk. Minden egyes állomás magában hordja mindazt, ami megelőzte, és az előjelét mindannak, ami utána következik.

– Az már szinte köztudott (legalábbis szakkörökben), hogy az életmű csúcса a Shakespeare *Athéni Timonjához* készített tíz egész oldalas metszetsorozata, mely a Korunk Galéria főfalát is uralta – olvassuk Gábor Dénes *Meditáció...*-jában. – Befejezésül egyik értő méltatójának írásából (Mikó Krisztina, sz. m.) idézzük az ide vonatkozó mondatot:

Buday György: Athéni Timon, VIII.

„Az Athéni Timon sorsát végigkísérve saját és nemzedéktársai önarcképét alkotta meg.”

Makkai Ádám egyik megalapítása: Buday géniusza az erdélyi ember eredetiségét ötvözi az európai műveltségű és a nagyvilágot ismerő huszadik századi ember széleslátókörűségével, meggyőző példái és magyarázatai pedig megerősítik abbeli hitünket, hogy az „új” és a „rég”, ha igazán ihletett és szakképzett művész kezébe kerül, legyen az író, zeneszerző vagy képzőművész, nem puffan el

ERDÉLYI MŰVÉSZET

a „posztmodern” oxigénszegény levegőjében, hanem a művészi megújulás és igazi haladás termékeny szintézisévé válhat.

Cseke Péter tanulmánya végén utalást találunk a kötet alcímére is. „A nyolcvanas évek végén előkerült Budaynak egy 1924-ből származó tusrajza. Egyik leányismerőse emlékkönyvében örököltette meg a

Buday György: Athéni Timon, IX.

kolozsvári Református Kollégiumot és a Farkas utcai templomot. A lírai képaláírásban ez olvasható: *Hiszem, hogy visszajövök megpihenni egyetlen, bolond ifjúságunk emlékénel, az öreg, színes, édes kis Farkas utcánknál...*”

A könyv értékét emeli a művész 45 képének reprodukciója. Betekintés ez a Buday-metszetek különleges, rendkívül kifejező, éppen egyszerűségükkel lenyűgöző világába.

A könyv a centenárium előtt, 2006 karácsonyára jelent meg, és megkapta a Marosvásárhelyi Nemzet-

közi Könyvvásár Szép Könyv díját. Szerkesztése során derült fény arra – jegyzi meg Cseke Péter –, hogy jószerint még feltárára és árnyalt bemutatásra várnak Buday londoni évtizedei: letelepedésének körülményei és szerepe az Angliai Magyar Tanácsban; magyar állampolgárságának elvesztése 1941-ben; a Londoni Magyar Intézet élén vég-

Buday György: Athéni Timon, X.

zett munkája; a Rákosi kitervelte per története; rádiós tevékenysége; 1956 utáni belső emigrációja és művészetének kiteljesedése.

(Buday György és Kolozsvár. Álom egy Solveig-házról. Esszék, tanulmányok, visszaemlékezések. Szerkesztette Cseke Péter. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2006. Borítóterv és tipográfia: Könczey Elemér. A borítón Buday György: Kolozsvár, Farkas utca című munkája.)

Damján B. Sándor
Marosvásárhely

BUDAY GYÖRGY ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

(Számok, adatok)

1907. április 7-én Kolozsvárt született. 1924-ig a kolozsvári Református Kollégiumban tanul. 1922 – a *Haladjunk!* kollégiumi diáklapot szerkeszti. 1924 – írása jelenik meg *Kós Károly az erdélyi képzőművészetben* címmel: Ifjú Erdély, 1924/10.

1924 – első kiállítása Kolozsváron (a Református Kollégiumban). Expresszionista-kubista képekkel, rajzokkal mutatkozik be.

1924 – Szegedre „repatriálnak”, apja a Ferenc József Tudományegyetem professzora lesz, ő pedig a különbözetik és az érettségi után ugyanitt folytatja tanulmányait. 1927 – a család megkapja a magyar állampolgárságot. 1928 – ebben az évben kezd fametszeteket készíteni. 1928-ban a Keresztény Diákmozgalom küldöttségével Londonban jár, s megnézi a British Museum grafikai gyűjteményét is. 1930 – írása jelenik meg *A szegedi tanya problémái* címmel. 1930 – napvilágot lát a *Szegedi Kis Kalendárium* című kiadvány (melybe a népdalokat Bálint Sándor gyűjtötte); 1938-ig évente megjelentetik. 1931 – a szeged-alsóvárosi búcsú megörökítése a *Boldogasszony búcsúja* című kötetben. „Az év legszebb magyar könyve” elismerés a Magyar Bibliophil Társaságtól (1933-ban és 1936-ban is elnyerte).

1932 – Karácsony Benő *Új élet kapujában* című könyvének illusztrálása (Kolozsvár, Minerva). 1932 – a Goethe-év kapcsán Faust-metszeteket állít ki Lipcsében. 1933 – írása jelenik meg *Az agrár settlement mozgalom útja* címmel a Nyugatban. 1933 – *Arany János balladái*, a kötetet Buday metszeteivel az Erdélyi Szépművés Céh adta ki. 1933 – *Mondotta Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény* – Ortutay

Gyula könyvének illusztrálása. 1934 – grafikai kiállítás az Iparművészeti Múzeumban (Budapest). 1935 szeptemberétől a szegedi egyetem grafikai előadója. 1935 – Radnóti Miklós *Újhold* című kötetének illusztrálása. 1935 – Madách Imre: *Az ember tragédiája*, svéd kiadás (Malmö). 1935 – a *Székely népballadák* illusztrálása. Angol nyelven is megjelenik: *Book of Ballads*. 1935 – *Magyar parasztmesék* című könyv illusztrálása. 1936-tól ösztöndíjakkal Olaszországban (Gerevich Tibor művészettörténész londoni pályázata ellenére saját kedvelt városába, Rómába küldte), majd 1938-tól Angliában tartózkodik (hivatalosan 1940-ig ösztöndíjas).

1936 – nemzetközi fametszet-kiállítás-on szerepel műveivel Varsóban. 1937 – magyar grafikai tárlaton állítják ki munkáit a Victoria and Albert Múzeumban (London). 1937 – Tamási Áron *Ábel-trilógiájához* készít metszeteit. 1937 – François Mauriac: *Jézus élete* című könyvének illusztrálása (Budapest). 1937 – a párizsi világkiállítás nagydíját kapja a Székely népballadákért.

1938 – Zichy Mihály grafikai díjat kap. 1938-ban Angliában telepedik le, kezdetben a BBC magyar nyelvű szekciója alkalmazza, de továbbra is alkot. Az Angliának küldött hadüzenet után több kinn élő magyar (köztük Révai András) nem vállal közösséget a magyar kormánnyal, s megalakítják az Angliai Szabad Magyarok Egyesületét. Emiatt a magyar kormány megfosztja őket állampolgárságuktól.

1940 – W. Shakespeare *Athéni Timonjának* illusztrálása (The Limited Editions Club). 1941 – a Times címloldalán megjelenő fametszete (Britannia) a

náccikkal szembeni ellenállásra buzdít.
 1943 karácsonya – a *Little Book* könyvecske megjelenése, mely a Szegedi Kis Kalendárium folytatásának tekinthető. Magyar népmesék, népdalok angolul. E kiadvánnyal az illusztrátor barátainak kedveskedik karácsonykor (ebből hagyományt teremt). Az egyik illusztráción a kisgömböc Hitler.
 1945 után, bár hívták haza, a bécsi Collegium Hungaricum mintájára egy állami magyar kulturális intézetet akar létrehozni, s ezért kinn marad. A Királyi Fametsző Társaság tagjai közé választja.
 1947-ben Buday György vezetésével megkezdí tevékenységét a Magyar Intézet. 1947 – Omar Khayyam *Rubaiyat* című művének illusztrálása. 1947 – gyűjteményes kiállítása nyílik Budapesten a Vigadóban. 1949 – már az ötödik *Little Book* megjelenése (1943–1956 között adták ki), egyik korábbi gyűjtőtársa, Ortutay Gyula akkor már közoktatási miniszter. Ettől kezdve – a magyarországi fordulat hatására – a *Little Book* már csak angol témákat dolgoz föl. Ezután nem jár már Magyarországon.
 1950 – a *Dances of Hungary* kötet illusztrálása a Max Parrish kiadónál. Megismerkedik Mary anyakirálynővel (akinek felmenői közé tartoznak az erdélyi Rhédeyek is).
 1952–78 – a Penguin Classics sorozat köteteihez készíít illusztrációkat.
 1953 – II. Erzsébet koronázásakor a hivatalos értesítést Buday fametszete díszíti.
 1954 – Monográfiát ír a karácsonyi üdvözlőlapok történetéről: *The History of the Christmas Card* (London), ezzel végképp elfogadottá válik a szigetországban. Karácsonyi képes üdvözlőlapjaiból a királynőnek többfóliányi volt.
 1956 – a magyar forradalom és szabad-

ságharc eltiprása után idegei felmondják a szolgálatot, s élete végéig kórházi kezelésre szorul. Munkaterápiával kezelik, berendeznek neki egy külön (üveg)pavilont.
 1967 – kiállítás a Móra Ferenc Múzeumban (Szeged) és a Magyar Nemzeti Galériában (Budapest).
 1970 – a *Buday György fametszetei* című könyv kiadása (Magyar Helikon, Budapest).
 1971–72 – Legjelentősebb coulsdoni munkája a közel ezeroldalas, angol nyelvű magyar költői antológia: *In Quest of the Miracle Stage* (Atlantis-Centaur, Chicago, 1996; Tertia Kiadó, Budapest, 2002).
 1976 – írása jelenik meg *Újabb jegyzetek Kis Miklósról, a „Janson”-betűk megalkotójáról* címmel a Magyar Könyvszemlében.
 1980 – kiállítása nyílik a Medici Galleryben (London).
 1981 – Kolozsváron a Vármegyeházán a Korunk Galéria Kántor Lajos vezetésével kiállítást szervez műveiből.
 1982 – Tisztelet a szülőföldnek. Külföldön élő magyar származású művészek II. kiállításán szerepelnek művei, Múcsarnok (Budapest).
 1982 – állandó kiállítása nyílik Szegeden a Fekete-házban.
 1987 – a Magyar Népköztársaság Csillag rendjét üvegpavilonjában veszi át.
 1990 – Szeged díszpolgárává választja, néhány héttel később Coulsdonban meghal.
 1995 – kiállítása nyílik a Kassák Lajos Múzeumban (Budapest).
 2006 – Cseke Péter szerkesztésében megjelenik a Buday György és Kolozsvár című kötet a Komp-Press Kiadó (Kolozsvár) gondozásában.

**Összeállította:
 Damján B. Sándor**

LÓFÜRÖSZTÉS

A téma megihlette az erdélyi festők közül a Csíkszögödben élő Nagy Imrét és a székelyudvarhelyi Maszelka Jánost. Azonban a köz tudatba Tompa László verse által ment át:

„Vasalt paták csattognak a kavicsos
parton –
Két székely lovas jó pár lóval a vízre –
Rögtön le harisnyát, inget – s már
benne csobognak.
A víz hamar az állatok sügyéig ér föl,
Sodorná is őket, de szorulnak a térdek,
S működnek a sarkok, fordulást
követelve –
A lovak nyúlt nyakkal engednek a
parancsnak,
Így fordulnak, megúsza, föl és le
néhányszor ...”¹

A vers Tompa László betfalvi gyermekkori emlékeiből született: „Gyakori volt akkortájt nyáron a naponta kétszeri lófűrösztés is, kocsisunkkal, az én felbuztatásomra, aminek kiderültét és a legénynek ilyenforma haszontalan időtöltését szülőim rendesen nagy fejcsóválással, rosszállólag vették tudomásul”.² Igen, mert a lófűrösztés, a lovasgazdák elbeszélése szerint, olyan munka volt, ami nyáron a ló felfrissítését és portól, izzadságtól való megtisztítását szolgálta. Azonban a kamasz fiúk és fiatalok hancúrozásra, lóval való virtuskodásra használták ki.³ A festő Nagy

Imre így emlékszik vissza rá: „De azért még nem untuk el magunkat, mert ilyenkor mindig akadt egy-két gazda, aki a lovát az Oltban fűrösztötte. A gyermeksereg bátrabbja ilyenkor a ló hátára kapaszkodott, megfogta a sörényét, s a mély víz felé tartott. A ló felkavarta az orráig érő hullámokat. Prüszkölve sirültünk a sűgőba, miközben a kisebbje sivitva ugrándozott bele a vízbe. Ez az a kép, ami miatt Zsögödöt nem tudtam otthagyni. Pedig sokszor jött, hogy helyet cseréljek. De a nyár, ha csak nézem is ezeket az ismétlődő képeket, a paradicsomi gyermekkor korlátlan örömeinek emlékét idézi...”⁴

Nagy Imre is és Tompa László is a gyermekkori emlékből ihletődött, de mindkettő a maga művészi alkatának megfelelően dolgozta fel. Tompát a virtuosus, székely helytállás ragadta meg és ezt fogalmazta meg költői képben. Kicsi Antal szerint „A Lófűrösztés című költemény transzilván jellegét nincs miért tagadnunk. De meg kell látnunk, hogy itt a székelység sorsának nem valami ködös »transzilván« allegóriájáról van szó, hanem egy olyan népi tájoltású transzilvanizmusról, amely a dolgozó ember megdicsőítése, a népek termő és teremő békéje felé mutat”.⁵ Nagy Imre festménye a lófűrösztés

Nagy Imre: Lófűrösztés

látványát ábrázolja s ebben a látványban fejezi ki azt, amit Tompa László szavakban fogalmaz meg.

Ez a két művész nem állt közvetlen kapcsolatban egymással, de mégis jó barátságban voltak. Tompa csodálta Nagy Imre művészetét:

„E képek folyvást hatalmasodó erővel ígéznek.

*Pedig nincs rajtuk semmi babonaság,
Sohasem látott rendkívüli táj,
Gigászi műcsoda – csak föld, meg ég –
Egy-két apró ház, kis falu, hegy, völgy –
Székely falu, hegy, völgy – de
milyen teljesen az mind!*

Formára, színre, beszédre, varázsrá!”⁶

Nagy Imrét is biztosan hatása alatt tartotta Tompa költészete, azonban őt jobban izgatta a költő emberi alkata: *„Ősz felé tartott az idő, amikor meghívásomra Tompa László érkezett meg. Itt nálam akartam megismerni, s ha úgy alakul, megfesteni. Villogó, üregesen fekvő szeme, nagy álla, ami koponyá-*

jára támaszkodva furcsa szögben feküdt, mindig izgatott, s mélyebb, rejtettebb dolgokat tartogatott számomra. Mély bariton zengésű versei mind jobban föltárták belső világát. Nyugtalan, nagy keze, ha nem feküdt kabátjába támaszkodva, úgy borította el arcát, hogy két villogó szeménél egyéb alig látszott belőle. Ha felállt vagy leült, recsegő, ropogó, szögletes, megtört, amellet gyors mozgása úgy riasztott fel, mint a kút gémjének megcsikordulása, ha koromsötét ülte meg a tájat. Véleményemet először fametszetbe foglaltam. Utána rajzok, később egy portré zárta le a tanulmányom.”⁷

Nagy Imre festőművész volt és őt a látvány izgatta. Azt mondta, hogy rajzolás közben a fej életkorán kívül adja a forma tartalmát, amint azt szerkezetéről, ráncairól meg lehet állapítani. Egy portré-rajz, amíg elkészül, nagy izgalmat ad a számára. A kezdet felér egy felfedezési úttal. A csontszerkezet, ráncok, tekintet, szem, fül, orr, minden árulója a modellnek. Megjelennek ősei, apja, anyja. Ha beszél, élővé válik benne a történelem. *„Ez volt számomra annyi fejnek a megrajzolása.”⁸*

Tompa László Nagy Imre művészetének varázsa alatt állott:

*„Te, s még itt-ott néhányan, társaink,
S akikben nekünk mind nagy kedvünk telik.”⁹*

1946-ban ismét meglátogatta a Zsögödben élő és dolgozó Nagy Imrét, akiről azt írta, hogy:

*„Elnézlek, s szinte megcsodállak én is,
Ahogy itt jársz-kelsz, Budapest,
Róma, Párizs*

*Szépségcsodáin ittasult, derűs, bölcs,
Aki nem járatlan a kor eszméiben sem –*

...

*Tudod, hogy egyszer minden eligazodik,
Csak ki-ki nyugton végezze a dolgát...¹⁰*

Azonban a lófűrösztésről nem lehet kideríteni, hogy volt-e náluk közös beszédtema. Tompa László körülbelül 1929-ben¹¹ írta meg versét, Nagy Imre pedig 1932-ben festette képét.¹²

Nagy Imre kompozíciója 72x78 cm-es vászonra festett olajkép.¹³ Bal oldalon a folyó hídja korlátjának perspektivikusan rövidülő vonala adja meg a távlatot a középtérig, ahonnan a villogó zöld színű vízparti fák szegélyezte folyó vize folyik a jobb oldalon az előtérbe, benne a három lovat fűrösztő emberalakkal. Az előtérben a víz kiöblösödik, visszatükrözve az ég felhős kék színét. A híd karfájához támaszkodó ruhátlan fiú alakja pedig, amint lenéz a vízben alant sürgölődőkre, „repoussoir”-ként szolgál,¹⁴ hogy még jobban kiemelje a tér mélységét. A háttérben a horizontot lezáró dombok és hegyek látszanak, felettük a felhős éggel. A ruhátlan fiú testszínére és a híd világos színfoltjára az előtér-

Maszelka János: Lófűrösztés

ben mélyen alul csillogó víztükör válaszol, melyből kiemelkednek a lovak és gazdáik sötét foltjai. A barnák, vörösek, okkerek és különböző villogó zöldek szépen összehangzanak a felhős ég kékjével és az azt visszatükröző víz színével, igazi nyári hangulatot teremtvé, amelyben a fény mindent elönt. A képen a „természetben s a természettel együtt élő ember öröme”¹⁵ látszik, amely a kiridegült világunk számára már-már egzotikusnak tetszik.

Harminc esztendő múlva festette meg Maszelka János a maga „Lófűrösztés” című olajképét (48x67 cm).¹⁶ A Nagy Imre munkája után azt lehetne gondolni, hogy erről a témáról nem lehet újat mondani, Maszelka azonban tudott képszerkesztésben is és színben is.

A kép síkban van komponálva, mégis érződik a tér mélysége,

melyet a kép felső felületén körívben hajló vízpart jelez, kitöltve így az egész felületet. Felül nincs ég, csupán a partot jelző néhány fatörzs alja és az okker, narancs és zöld színekben felrakott aljnövényszet érződik. A kobalt, ceruleum, ultramarin, fehér színekkel széles, lendületes ecsetvonásokkal feltett, körkörös hullámzó víztükör közepén, ahol a vízparti fák lombjának zöldje is tükröződik, a közepén egy piros és egy fehér ló van, ez utóbbinak hátán egy ruhátlan fiú alakjával. A két ló és lovas alakja kitölti a kép középső részét,

megadva ezzel ellentétét a körkörös hullámzó víz vonalainak. Annak ellenére, hogy nem látszik az ég, mégis fény van, mert a vízben tükröződik vissza, megadva ezzel a nyári meleg hangulatát.

Maszelka a természetet tartotta tanítómesterének és azért alkothatott ilyen szépet, mert lelkében élt a táj és annak népe.¹⁷ Erről a képeről is sugárzik a derű, amely jellemezte egész életét és munkásságát.

Bak Áron
Kecsetkisfalud

JEGYZETEK

1. Lásd Tompa László: Lófüröztetés, in Kicsi Antal: Tompa László. Monográfia. Buk. 1978. 171. old.
2. Lásd Kicsi Antal, im 24. old.
3. A kecseti 84 éves Bak Vencel és a 66 éves Bak György gazdák elbeszélése szerint.
4. Lásd Nagy Imre: Följegyzések. Buk. 1979. 210. old.
5. Lásd Kicsi Antal, im 174-175. old.
6. Lásd Tompa László: Este egy székely festőnél. In Tompa László: Válogatott versek. Bp. 1944.
7. Lásd Nagy Imre, im 180. old.
8. Lásd Nagy Imre, im 283. old.
9. Lásd Tompa László: Este egy székely festőnél.
10. lásd Tompa László: Ismét Nagy Imrénél. In Szabad Szó, 1946.
11. Lásd Kicsi Antal, im 275. old.
12. Lásd Szabó András: A bőfény forrása. Csíkszereda. 2006. 184. old.
13. Lásd Szabó András, im 24. műmelléklet.
14. A „repoussoir” a kép előterébe oldalt elhelyezett nagyméretű fa, épület vagy emberi alak, amely arra hivatott, hogy még jobban kiemelve a távlatot és a tér mélységét.
15. Lásd Kányádi Sándor előszavát a Nagy Imre Följegyzések című könyvéhez. 8. old.
16. Lásd a MŰTEREM sorozatban: Maszelka János. Bevezeti Nagy Miklós Kund. Csíkszereda. 2004. 16. műmelléklet.
- 17). V. ö. László Miklós: Maszelka János tárlata Keresztúron. In Udvarhelyi Híradó, 1998 aug. 20.

„OTT SOK SZÉP S ÉRTÉKES MAGYAR MŰALKOTÁS VAN”

Réti István levele Oltványi Imréhez

Kedves Barátom!

Már egy hete készülök neked telefonálni s mindennap elszalasztom abban az időben, amikor találhattalak volna. Az ügy a következő. Biró József művészettörténész, aki előzetesen a Főiskolán növendékem volt, most lent van Marosvásárhelyen a Teleki könyvtárban dolgozik már vagy 3 hónapja s még marad valamennyi ideig. Én őt megbíztam, hogy az ottani kultúrpalotában levő képet (m. állami letét) fotografáltassa le. Hogy mi célból, azt majd előszóval elmondom. Levelezésben álltam illetve állok vele. A kolozsvári fotofilm embere most szeptemberben megy le Vásárhelyre bizonyos munkák elvégzésére, s én megbíztam, már pénzt is küldtem Birónak, hogy ezzel csináltasson felvételeket a képről. Ez most napok folyamán fog történni. Magamat illetőleg rendben van a dolog.

De: ott sok szép s értékes magyar műalkotás van. Biróval kelene a képtár anyagáról íratni egy rövid (s hosszabb) ismertetést a Magy. Műv. számára s egy csomó képet lehetne most csináltatni jó fotográfussal, mert a kolozsvá-

ri fotofilmről több oldalról azt hallottam, hogy igen jó képeket csinál. Tud képeket fotografálni. Mármost őt Kolozsvárról leküldeni költséges lenne. Így ha ott van más ügyből kifolyólag, kevésbé költséges.

Az a gondolatom támadt: írni B.-nak, csináltasson belátása szerint 10-15 felvételt. A képtár igazgatója egy Ciupe Aurél nevű festő, a tizes évek elején Nagyban növendékem volt állítólag. Az én képemre már a vakáció elején megadta az engedélyt a fotografálásra. Ha Biró cikket fél írni ide, írással vele álnév alatt. S mindenesetre, ha írsz neki ez ügyben ne nyomtatott borítékban írd (M. Műv. v. Jelzálogbank stb. borítékban), mert esetleg felbontják s akkor neki kellemetlen.

A marosvásárhelyi kultúrházban több olyan magy. múzeumi letét van amit ők, csendben, szívesen kicserélnének, visszaadnának. Ilyen az én képem is (amely szerintem a legjelentékenyebb művem). Ott van Ferenczy K. keresztlevétele, aztán Kriesch A. hiv szerint nagyon szép ablakfestményei. Szobor művek is vannak magy. vonatkozásúak. Szóval a Magy. Művészet nagyon hasznos

ERDÉLYI MŰVÉSZET

munkát végezze a képtár ismeretetésével, művészeti és nemzeti szempontból is.

Bíró József dr. címe: Tirgu Mures Str. Stefan cel Mare 18, Teleki-téka.

Ajánlatosnak tartanám ezt az akciót, a szerkesztés vállalkozásai közt.

Esetleg hívj fel telefonon (Bajcsy u. 41, - 1123-62. déltájé).

Mikor látunk szerdán s pénteken?

Szívből köszönt igaz híved

Bp. 936. aug. 4.

Réti István

Réti István festőművész, főiskolai tanárnak Oltványi Imréhez, a Magyar Művészet című folyóirat felelős szerkesztőjéhez írott levélnek lett fogamatja, a fölvetett kérdés megértésre és megvalósításra talált. A levél keltezésétől egy év sem telt el s a Magyar Művészet 1937/6. számában közölte Bíró József: *A Marosvásárhelyi Képtár* című írását – 17 nyomtatott oldalon, 21 jó minőségű műtárgy reprodukcióval (a felvételeket Strausz S. és Szabó M. készítették).

Bíró arányos részletezettséggel ismerteti a már fölépülésekor nagy ismertségnek örvendő kultúrpalota és képtár történetét,

majd az Aurel Ciupe szerkesztette 1934-es képtári katalógust és kiállítás ismerteti. Bíró hiánylistája után időrendben írja le a műveket Paál László, Munkácsy, a Réti levélben is említett Ferenczy Károly *Levétel a keresztről* című művétől román művészek (Grigorescutól Ladea Romulusig) alkotásaiig. Bíró a legnagyobb odafigyeléssel, a személynek és főművének kijáró gondos szeretettel jeleníti meg Réti Öreg honvédek című művének történetét, jelentőségét. „A Honvédtemetésben benne van a szabadságharc utáni idők egész magyar lírája” – írja, majd Lyka Károlyt idézi: „az életöröm lassú elhamvadását sejdítjük, valamit a szenvtelen Nirvánából”.

Bíró összegzésére figyelve („A marosvásárhelyi képtár termeiben a magyar művészet dicsőséges közelmúltja és a román művészet friss jelenje vonul fel”) csupán azon töprenghetünk el, hogy a marosvásárhelyi képtár nemrég született ismertetőjének a szerzői meg sem említik e fundamentális írást a tárgyukról.

Sümei György
Budapest

ERDÉLYI KASTÉLYOK IX.

Bonchidához fűzik a kapcsolatok Csákiigorbó kastélyát is, amelyet a Szamos nagy kanyarulatához közel, az egykori római őrhely dombján, Ermenonville-szerű elrejtettségben épített Haller János gróf, akire az ősi Csáky-birtok leányágon szállott; a kastély ma a Jósika-család tulajdona. Az „L” alakra épült, templommal is egybefoglalt kastély építészeti kiképzésének egyik érdekessége a klasszicista ízű, háromszögesen lezárt udvari faoszlopos tornác, s fő értéke az az udvarra vezető nagy díszkapu, melyet a gróf 1766-ban emeltetett, kétségkívül Bonchida hatása alatt. A kapu szerkezete még mindig reneszánsz formákat követ, de az oromzaton álló három kőszobor már Schuchbauer Antal munkája. Ezt a kaput ostromolta meg a nevezetes „csákiigorbói csata” alkalmából 1781-ben, zsibói udvarnépével az idősb Wesselényi; szinte „Beszterce ostroma” volt ez, Mikszáth tollára méltó, már a XVIII. században is korszerűtlen esemény, mint amennyire a középkorból ottfelejtett nagyrú volt a „zsibói bölény”, Erdély legromantikusabb életű főura.

A Wesselényiek, szoros rokonságban a Bánffyakkal, szintén barokk kastélyokat építettek maguknak, Hadadon, a család ősfészkében és Zsibón. A korábbi épület

a kisebbik, felső hadadi kastély, amelyet a régi vár helyéhez közel épített Wesselényi Ferenc és Rhédey Zsuzsánna, 1763-tól kezdve; emeletes kastélynak készült, mint fennmaradt alaprajza s terve mutatja. A hazai építésviszonyok között azonban csak a földszintet sikerült elkészíteni, azt is tizenhárom év alatt, s már 1776-ot írunk, midőn Wesselényi Farkas, a nagy zenebarát nevével, Bethlen Júliával együtt befejezi. Változatos kiképzésű, kiugró rizalitokat adó, elegáns rokokó épület Hadad, hol Kazinczy oly feledhetetlen napot töltött 1816-ban, s azt is megjegyezte, hogy „ovál palotája igen szép”; a nagy ebédlő kandallóját, akár a stukkódíszeket s a palota többi szobrászati ékességeit Schuchbauer Antal faragta, kétségtelenül a Nachtigallal közös kolozsvári műhely szellemében.

A két kolozsvári szobrász műveit Zsibón is megtalálhatjuk; az építéstörténet különben is szinte lépésről lépésre tart párhuzamot a Bánffy-kastélyával. Udvarház még 1702-ben épül itt, Wesselényi István, országos elnök s felesége, Bánffy Kata, a gubernátor leánya emeltették, de ezt a Rákóczi-korbeli zavarok idején „a hadak mind egészen elpusztították s még az ablak köveit is fészeggették...” Az építő fia, István és felesége,

A gernyeszegi kastély parkjának részlete

Daniel Polyxéna, az írónő, Erdélynek korábban legműveltebb s legeszesebb asszonya, 1749-ben megújították e kúriát; ma is áll ez az elhagyott, pusztulásnak induló épület a zsigóói parkban. Wesselényi István aztán lemásolta a bonchidai istállót is, s 1755-ben persze jóval szerényebb épületet emel híres lovainak; az emléktábla distichonja – Nachtigall kőlova ékesíti – nagyzol, midőn Ingens Molesnek, roppant tömegűnek titulálja a szerény épületet. Ám ez volt a kor levegőjében, a nagyot építeni akarás, s ezt aztán meg is kísértette Wesselényi Miklós.

Előbb csak az istállóhoz toldat lovardát a szertelen lelkű, hatalmas testi s lelki erejű főúr – 1771-ben épül ez, Schuchbauer faragja

az emléktábla kövét, de a falak ma már fedetlenül merednek az égnek, a „spanyol iskola” csak a letűnt idők emléke... Utána kimérte kastélyának alapját, amelyen a hetvenes évektől kezdve egészen a következő század elejéig épít, toldoztat-foldoztat, ahogy hányatott s viharos élete erre neki alkalmat engedett. Benne is lobogott a barokk nagyvonalúság, akárcsak Bánffy Dénesben, ha ő nem is sima modorú, teréziánus udvari ember volt, hanem középkori deszpota, ki magánál nagyobb urat nem ismert. Neki köszönhető a legnagyobb méretű erdélyi barokk kastély, melynek minden kövéhez a romantika gazdag meséi fűződnek. Kemény Zsigmond írja le költői módon legelőször; „széles

homlokcsarnoka, a fedélzet csillogó kúpjai, a messzevetett szárnybástyázatok, a domb, melyen az épület főrészei fekszenek, parancsoló és aristokratikus tekintet” adnak Zsibónak, „mely egy tartalomdús könyvhez hasonlít, melyben a szív legszendőbb meséitől kezdve a bős indulatok vad történetéig s a honszeretet megszentelt álmáig, annyi vonzó és idegbeszítő jelenetekre találunk, mint a regényes iskola költeményeiben...”

Wesselényi minden bizonnyal Bonchidát választotta kastélya előképéül, annak középkori elgondolását: négy szárnyra kimért, négy sarokbástyás épületet. Minden idegszálaban élt a középkori hagyomány, s ehhez a négy sarokbástyás várkastély is hozzátartozott, régi ágyúkat is állíttatott a kapu elé s fegyveres várőrséget; a mű természetesen már modern fogalmazásban valósult meg, valamelyik kiváló hazai építész terve nyomán, kinek nevét azonban kétségtelen bizonyossággal nem ismerjük. A bástyák manzárdtetős pavilonokká szelődültek, a láncos-felvonóhidas kaputorony nagy középízelítéssel; Wesselényi zaklatott élete, kufsteini rabsága lehet a magyarázata annak, hogy a négy főszárny közül csak az északi épült emeletesre – a kastély különben is domboldalnak fut, s jellemző szabálytalanságai mind a mecénásra vallanak. Nagyjában a késői terézianus művészet stíljegyei ismer-

Mirabeau szoborkarikatúrája a gerneszegi parkban

hetők fel Zsibón, amelynek déli középhomlokzatához Blaumann János toldotta az oszlopos, hullámos vonalú, ballusztos erkélyt a 80-as években, s ugyanolyan, maga faragta istenszobrokat állított az attikára, mint a kolozsvári Bánffy-palotán. A kastély legfőbb építészeti értéke azonban a rizalit északi oldalának nagy, nyílt árkaos loggiája, amelyet az 1800. év körül épít Ultrai László, a századforduló legnagyobb tehetségű erdélyi építőművésze. Régi hagyományokra, Bethlenszentmiklóstra mutat egy gyönyörű tornác, egyben a századvégi kolozsvári palotaépítés udvarkiképzésének kedvelt alakza-

A gernyeszegi Teleki-kastély

ta. Ugrai még több empire újjátst végez itt, amelynek ma már nincs nyoma; a tízes években keletkezett részletek már a klasszicizmus stílustörténetének jellemző emlékei.

Barokk kastély, udvarház szép számban épült Erdély északi részében a század második felében is. Már kivetköztették eredeti alakjából a bilaki udvarházat, Beszterce közelében; eredetileg Mikola-építés volt s később Jósika–Lázár tulajdon – benne töltötte gyermekéveit az író Jósika Miklós; e korból való a szintén átépített paszmosi udvarház néhány részlete is. Cegén, a Wass-család ősi fészkeben két kastély is épült; a régebbi, emeletes épületet Wass György emeltette 1699-ben, s 1770-ben, majd újabban is átalakították. Sokkal érdekesebb ennél az 1769-től fogva épült Wass Ádám-féle kastély,

előretolt pavilonjaival s a hajlított falú áthajtóval, melynek oszlopai, urnadíszei is Bonchidát idézik, s a kolozsvári mesterkör munkásságát; a parkban álló oszlopos pavilon az erdélyi barokk ritka ilyenmű épemléke. Szintén Bonchida hatása alatt épült a ma már lebontott szászfenesi Haller-kastély patkóudvara. Bethlen kastélyai közül e stíluskorba tartozik a Bethlen András-féle emeletes kastély; elegáns kiképzése a századvégre vall, s klasszicista veranda néz a hangulatos parkba. E vidéknél azonban jóval több emléket őriz a Maros kanyargó partja, ahol, valamint a két Küküllő s a Nyárád vidékén, a század második felétől kezdve igen sok átépített, vagy újonnan emelt kastély s udvarház emelkedik, Kolozsvártól s Bonchidától némileg függetlenebb építészeti alakításban.

Az Aranyos mellett, festői látványként emelkedő gerendi kastélyt is barokkizálják a Kemények a század folyamán; megmarad az „L” alakú tagozás, a nyolcszögű két sarokbástya, de átformálják a homlokzatot, s nehéz duplatetőt húznak föléje. Kevésbé jelentőset nyújt ez a barokk szempontjából, de annál többet az Enyed melletti Csombord egykori Kemény-udvarházának árkádos bejárati tornáca; már Jókai a siralmas pusztulás képét látta itt, s azóta meg éppen nem javult a helyzet. Egykor fényes főúri élet folyt a marosújvári kastélyban, amelyet, neogótikus újjáépítését megelőzőleg, szintén barokkizáltak a Mikes grófok; Neuhauser Ferenc festménye őrizte meg századvégi képét, ahogy kupolásan, tarkára festett falakkal nézett le a Maros völgyébe. Elenyészett, s ma már romjaiban hever a legszebb kastélyok egyike, Fehéregyháza is, amely a buzgón építő Haller grófoknak köszönheti pazar barokk kori díszesítését. Négyszögre épített, bástyás kastélya fontos erősítés volt a fejedelemség korában, főként Haller István ásatta mélyre árkait; sok csatát látott, mint fontos stratégiai hely Segesvár mellett, s a síkon esett el 48-ban Petőfi; Kazinczy 1816-ban megcsodálta a „klastromformájú” régi kastélyt, s áradó szavakkal írta le fejedelmi francia parkját. Ma már csak Neuhauser vízfestménye mutatja a régi

XVI. Lajos szoborkarikatúrája a gernyeszegi szoborparkban

képet; a kastélyt utóbb 1850-ben is átépítették, s azóta elvadultan romladozik. Szerencsésebb sort ért nála a másik Haller-vár, Kerelőszentpál. A Maros partján, a régi vár helyére a 60-as években emelték „U” alakra a mai kastélyt; tömegkompozícióján kívül, mely már igazi barokk, kevés korjellemzőt nyújt, tizenhárom tengelyes főfrontjához hosszú oldalszárnyak kapcsolódnak, tagozata a XVI. Lajos stílusba nyúló, hűvös, kissé kopáran ható képet ad, éppen nem erdélyies ízű, s épülhetett volna akár idegen földön is.

Tömegmegoldásában hasonlít hozzá a szintén „U” alakra épített gernyeszegi kastély, a Maros ékszere s az erdélyi barokk kastély-

Ceres szobra a gerneszegi kastély parkjában

építészet egyik legfontosabb alkotása; építtetője, tervező mestere, műformái s műtörténeti becse miatt egyaránt kiemelkedő emlék. Vele kapcsolatban jó előtérbe a Teleki-család művészeti szerepe is; a nagy múltú nemzetség nemcsak kiváló államférfiakat, katonákat s főként tudósokat, írókat adott a magyar hazának, hanem buzgó műpártolókat s építtetőket is. A két Bánffy: Dénes és György mellett a két Teleki: József, a koronaőr és Sámuel, a kancellár egyénisége is rányomja bélyegét Erdély XVIII. századi szellemi életére, a Bánffyak inkább építők, a Telekiek viszont mint gyűjtők magasodtak ki. Teleki Sámuel szellemi történeti jelentősége Brukenthal Sámueléhez hasonlítható a legjobban;

kinek viszont a szász művészet és művelődés köszönhet sokat; Teleki József pedig, akit szintén hatalmában tartott a gyűjtőszenvedély, inkább a XVIII. századi Bethlen Miklósnak nevezhető. Hűvös, intellektuális típus volt Teleki József, eszményekért rajongó s puritán kálvinista, kit Mária Terézia a „becsületes Teleki”-nek szokott nevezni; minden dolgában pontos, aprólékos, szinte rigolyásan körültekintő, a legapróbb részletkérdés iránt is érdeklődő ember, kit a tudásszomj, a megismerés vágya hajtott, s ki épp oly szenvedéllyel fordult a művészetek, az archeológia s főleg az építészet felé, mint Bethlenszentmiklós ura. Érdeklődése őt is a Nyugatra irányítja; együtt utazik nagybátyjával, Sámuellel s másodunokafivérével, Ádámmal a bázeli egyetemre 1759-ben, hol valóságos társadalmi esemény a három magyar gróf megjelenése. Iselin professzor kelti fel az építészet iránti érdeklődését; bejárja egész Svájcot, Német-, majd Franciarszágot, s több ízben utazik Itáliába, a műemlékek tanulmányozására. Rousseau, Voltaire rajongója Teleki, a felvilágosodás eszméinek híve; személyesen keresi fel az Émile íróját Montmorencyben, s XV. Lajostól arany emléket kap ajándékba. A franciás ízlés iránti rokonszenv nyilatkozik meg építészeti érdeklődésében is; úti naplójából megfigyelhetjük, hogy az erőteljes, klasszicizáló barokk

műemlékek mennyivel inkább kiáltják csodálatát, mint a XV. Lajos modorú rokokó alkotások. Ő maga ugyan nem rajzolt terveket – legalább is nem tudunk róla, de megannyi tanújelét adta az építőművészetben való jártasságának.

Árva Bethlen Katának, Bod Péter mecénásának, özvegy Teleki Józsefnének 1759-i halála már alkalmat nyújtott építészeti szakértelmének hasznosítására. A grófné birtokába tartozott hévízi, azóta teljesen átépített kastély mellett a Balázsfalvához közel eső sorostélyi udvarház is; ez Teleki Lászlóra, József atyjára jutott örökségül. Az itt volt régi – ma már földig lebonlott – kúriát akarta barokkizálni Teleki József, s ehhez Schmidt Pállal, Marosvásárhely ekkori legjobb nevű építőmesterével készíttetett terveket. Schmidt egyszerű pallér volt, munkatársa annak a francia eredetű Luidor Jánosnak, aki (megh. 1764) Erdély legszebb rokokó városi palotáját, a vásárhelyi Toldalaghi-házat tervezte; a sorostélyi terv is a Luidortól ellesztett rokokó elemeket variálja. Az építési programot azonban maga Teleki írta, s ebből az utasításból nem egy nagy hatalmú főnemes, hanem egy szakavatott építész-mérnök bontakozik ki, aki a „Ri-saille”, az „ouvrage rustique auf Quaderstein” fogalmát épp oly jól ismeri, mint az „Architrav, Fries und Capital”-t, s akinek arra is gondja van, hogy valamennyi ajtó

Jobbról balra: Vénusz, Neptun, Pán és Junó szobrai a gernyeszegi kastély parkjában

és ablak „nach der heutigen Art” egy magasságba s egy vonalba kerüljön... Schmidt durva, primitív rajza mellett az egyetemes műveltségű, világlátott főúr utasítása az igazi tervező szellemet mutatja, a Bethlen Miklós-i akarat XVIII. századi megtestesülését.

Mihamar alkalmá nyílik Telekinek az abbamaradt sorostélyi építés mellett maradandóbbat alkotnia. Atyja 1771-ben elhatározza a régi, romladozó gernyeszegi vár alapjától fogva való elbontását – ahol Teleki Sámuel, a kancellár született –, s ez rövidesen meg is történik. Helyére épül fel a mai kastély, francia módra, az új ízlés jegyében. Az építés menetét a fiatal Teleki irányítja, diktatorikusan; nincs az az apróság, amelybe bele ne szólna, a pallérokat, építőket úgyszólván semmibe veszi. Pest mellett, Gyömrőn is épít ekkortájt a család, mivel Teleki László a Ráday Eszterrel való házassága révén itt is birtokhoz jut; a gyömrői egy-

Junó szobra a gernyeszegi kastély
parkjában

kori barokk kastélyt a nagynevű Mayerhoffer András, a pestbudai építészet vezető mestere tervezi, s halála után egyik fia folytatja. Teleki József is sokat jár Gyömrőn, mindenbe beleszól, mindent kifogásol; az öreg gyömrői tisztartó írja is László grófnak, hogy „... az fronto spiciumon és a figurák meg festése iránt én Excellentiád levelét m. ifiu Grofnak meg nem mutatom, sem nem közlöm vele, mert mingyárt más projectem volna, Májer Hoffer úrral nem beszél, mert haragszik rá és valamint a Májer Hoffer akar, a gróf ellene van, soha meg nem egyeznek együtt én rá sem igen jó szemmel néz, ő Nagysága tavasszal

mondta is, hogy elhordozkodhatom, neki mind egy ához [sic], régi szolgál, akár mostani, tsak halgátok, nintsen az igaznak becsülete...”

A gernyeszegi kastély első terve – a legszebb e nemből, mit a magyar barokk kutatás napfényre hozott – Mayerhoffer kezétől való, de a felépült kastély Teleki József szellemét s az erdélyi mesterek modorát őrzi köveiben. A tervező sohasem látta Erdélyt, Schmidt Pál a kivitelező pallér, aki egészen 1789-ben bekövetkezett haláláig vezeti a munkát; utána többen, közöttük utóda, a vásárhelyi Topler János s végül fia, Schmidt Konsztansz az építőmester. 1803-ig tart, míg a kastély végleges állapotára jut, s a Telekieknek is három nemzedéke irányítja a munkát; 1778-ban hal meg László gróf, 1796-ban a koronaőr s aztán László, majd József fia veszi kézbe az építést; mindketten jártasak az építészetben, Lászlónak több maga készítette alaprajza maradt fenn, József is tanult rajzolni Göttingában; szakértelmének kiadott naplója is beszédes tanúbizonysága. Csupa baj, gond, vesződés, halogatás az egész építés, küzdelem a rossz anyaggal, a munkások hiányával s az idővel, mert a legapróbb változtatáshoz sem volt szabad hozzákezdeni, míg a messzi Ugocsában főispánkodó József gróffal töviről hegyire le nem levelezte a problémát a pap vagy az udvarbíró... Nem csoda így, mire elkészült,

Mayerhoffer elegáns tervére sok dologban nem hasonlít. A pesti mester a magyar nemzeti rokokó legjellemzőbb kastélytípusának képét nyújtotta rajzában, de mire tető alá hozták a Maros-parton, egészen erdélyivé hasonult át az architektonikus elképzelés. A régi vár árkokkal körülhatárolt helye szűkre zsugorítja az udvart, a homlokzatokon nem a játszi dísz uralkodik, hanem a tömör falsík, a biztonságos, de nehézkes konstrukció; megkeskenyednek az ablakok, kicsiny körökké szűkülnek össze az oválisok, eltűnnek a negédes szobrok az oromzatról s a tetőzet, a sorsüldözte „Babilon”, aránytalanul magas bádoggkupolává súlyosodik. A főkapu felé kolozsvári erkély kerül – onnan is szállítják a faragott köveket idáig –, s az udvar árkádos folyosót kap. A genius loci félreismerhetetlenül nyomja rá bélyegét Gernyeszegre; a dísztelen homlokzatok természetesen nemcsak az apa, hanem az Angliát járt ifjú Teleki József ízlésének s a XIX. század eleje általános, a rokokótól már teljesen idegen stílusának is betudhatók. „Erdély legnyájasabb kastélyának” nevezi Hunfalvy János Gernyeszeget, amelyet történetileg is nevezetessé tesz aztán, hogy itt élt Teleki Domokos, a nagy reformpolitikus és történetíró, s itt látta meg a napvilágot 1874-ben unokája, Bethlen István.

Gernyeszeg erdélyies színezte

A gernyeszegi kastély múzeuma

mellett is egybekapcsolja a Pest környéki barokkot a távoli Marostordával, s így fejlődéstörténetileg a kor egyik legfontosabb művészeti emléke; a hildebrandt-neumanni ötablakos és ováblakszemes középpavilon alakzatának magyar változatát beszédesen képviseli. Épp e szempontból is fontos erdélyi emlék a Gernyeszegtől eléggé távol eső újabb hadadi Wesselényi-kastély, amely leányágon a Degenfeld-családra szállott; 1790–1810 táján épült, „U” alakra, a késő jozefinizmus formavilágával s kiugró, háromszögű oromzattal lezárt középpavilonján szintén az ováblakszemes kiképzést adja. Még leginkább a Jadot tervezte holicsei kastélyra emlékeztet ez a

A gernyeszegi kastély belső udvari homlokzata

domboldalnak futó épület, jobb szárnyán magasztott souterrainnel; kétségtelenül magyarországi iskolázottságú mestertől való. Mégis van egy igen jellemző vonása, amely szorosabban fűzi ide, s ez a középpavilon páros számú ablaktengelye. Az erdélyi barokk palota- és kastélyépítészet egyik különleges, mély okokból adódó, s eddig kellően megvilágítatlan jelensége, mondhatni lélektani rejtélye a főhomlokzati középrész páros tengelyszáma, ami annyira elűt a klasszikus építészetten nevelkedett közép-európai modortól; kivált a barokkban természetes lenne a páratlan ablakszám középső tagjával kiemelt középhangsúly. Ezzel ellentétben páros ablakszámot látunk Bethlenszentmiklós loggiáján s bejárati homlokzatán, éspedig hatot; négyet a kolozsvári Bánffy-palotán s az itteni barokk palotaépítészetnek

szinte törvényszerű jelensége a kéttengelyes főhomlokzati erkély – a főkapu tengelye fölött mindig félpillér emelkedik. Ily beosztású a kolozsvári református kollégium vagy a brassói városháza homlokzata; négytengelyű az ováblak típusú marosvásárhelyi Kendeffy–Bethlen-palota középrésze, négytengelyes az itteni Toldalaghi-ház, s négy a kapjoni erkély; hatot számol a hadadi Degenfeld-kastély pavilonja. Ily különös jelenséget Európában – hol három vagy öt a középrész törvényszerű tengelyszáma – sehol sem találunk s még a Királyhágón innen se egyetlen példát; nem lehet így pusztá belémagyarázás az erdélyi jellegű építészet, ha rideg számaránnyal is rá lehet mutatni egyéniségére. Itt a tervkészítők származása, nemzeti-sége szerepet nem játszhatott, hiszen Blaumann német volt, Luidor francia, Justi olasz eredetű – de Bethlen Miklós s valamennyi építető mecénás erdélyi magyar...

Távrolról sem jutottunk végére még az erdélyi barokk kastélyok sorozatának, hiszen éppen e vidéken, a Maros felső folyásánál, a Nyárad s a Kis-Küküllő völgyében, valamint a Mezőség keleti peremén az ily épületek egész sora emelkedik. E vidéknek, mely különben is rendkívül gazdag barokk-rokokó emlékekben, Marosvásárhely a művészeti középpontja, s az építésekben az

idevaló mesterek játsszák a főszerepet; tervező építész azonban csak egyet ismerünk itt a században, az említett Luidor Jánost, aki a Toldalaghi grófok szolgálatában tevékenykedett. László gróf, akinek a művészettörténet a nevezetes vásárhelyi palotát köszönheti, Koronkán a régi udvarház helyére barokk kastélyt akart építeni; örök kár, hogy nem lett semmi a gyönyörű tervből, amely fennmaradt, s hihetőleg szintén Luidor János műve. Hosszan elnyújtott homlokzatú, négyszögösre épített kastély képét látjuk itt, gazdag tagozású pavilonokkal, magasra emelt sokkéményes tetőzettel, franciás ízű oromzatokkal; szökőkút díszesíti a geometrikus kert középső tábláját. Nem láthatjuk való mivoltában a Küküllő partján a Toldalaghiak szentdemeteri kastélyát sem; a régi várból barokkizált kastélyt, amely utóbb Gyulaffy–Eszterházy-birtok lett, ma már földig bontották. A Gyulaffyak abosfalvi kastélyából ma már csak egy szögletes bástya áll, stukkódíszes emeleti termében az Apor-kastély könyvtárszobája. Elpusztult a Vásárhely melletti Medgyesfalva barokk kastélya, amely leégett, áll azonban, ha megviselten is a gyulakutai Lázár, majd iktári Bethlen- s Bánffy-udvarház, melynek kapuja a Maros vidéki népies barokk egyik legkedvesebb emléke.

Luidor János nyilván több kastélyt tervezett vagy épített a Ma-

Ifj. Teleki József gróf emlékműve a gernyeszei kastély parkjában

ros vidékén, de az emléktanyag pusztulása műveinek azonosítását még stíluskritikai alapon sem teszi lehetségessé. Nem tételezhetjük fel közreműködését részint korai halála, részint az eltérő művészeti jegyek miatt a vidék több, nagyobb szabású építkezésénél sem; ezek közül már méreteivel is kiemelkedik a Bornemiszák görgényszentimrei kastélya. Építéséről úgyszólván semmi adatunk nincs; feltehetőleg a Rabutin lerontatta görgényi vár köveiből épült, a Rákóczi György-féle vadász-kastély alapfalainak felhasználásával, a XVIII. század hatvanas-hetvenes éveiben; a főszárny hátsó homlokzatának kiképzése mindenesetre korábbinak tűnik. A kastély Zsibóra emlékeztet, tetőzetével is, de a középrészéből torony emelkedik, minek az anyaországban ismeretes több példája; Erdélyben ilyen még a sajóudvarhelyi Toldalaghi–Desbordes-kúria (1812). Behozott tervre mutat Görgényszentimre,

ha az 1807-i átalakítások s oldal-szárnyának két árkados tornáca nem mutatnák a kolozsvári stílus befolyását; 1882-ben Rudolf trónörökös számára újból tatarozták, s ezt főleg tetőzete érezte meg. Sok, különféle korból s kéztől való részlete is Zsibóra utal, de a Bornemisza inkább a prózai, bár jövedelmezőbb üveg- és fayence-gyártással foglalkoztak uradalmukban, s nem hajmeresztő lovasbravúrokkal vagy színártolással... Később Rudolf trónörökös vadászkastélya lett, s akkor sok királyi vendéget s fényes napokat láttak falai.

Gernyeszeg építőmestere, Schmidt Pál építette fel ismeretlen kéztől való terv alapján az egyik legérdekesebb alkatú korabeli kastélyt, a Rhédeyek mezősámsondi birtokán, amely ma Bethlen István tulajdona. Szinte hihetetlen, hogy a hazai építésviszonyok között mindössze két év alatt, 1777–79-ig építi fel Rhédey Mihály ezt az „igen költséges és szép” kastélyt; már struktúrájában is ötletes mű, domboldalra került s déli homlokzata földszintes, míg északi frontja emeletes, s két, egymástól eltérő arculatot mutatnak. Nagy francia ablak-ajtók nyílnak dél felé, míg a parkra az ívelten kidomborodó középrészből pompás, háromosztatú árkados loggia néz; Bethlen-szentmiklós barokk kori utódja ez; Zsibó elődje, s egész formavilága, ötletes, változatos ablakritmusa

mélyen bele van ágyazva az erdélyi művészeti fejlődésbe. Közvetlen leszármazottja Sámsondnak a nagyteremi egykori Bethlen-kastély, a század utolsó tizedének alkotása; késő jozefinista tagozás élénkítette a nagyszabású, emeletes épületet, melynek középső árkados pavilonja Sámsondot veszi mintaképül – nem tartjuk lehetetlennek, hogy Ugrai László tervezése. Földig bontották napjainkban Nagyteremit, s csak megfakult régi fénykép őrzi emlékét; maiglan is emelkedik azonban a tőle nem messze fekvő Erdőszentgyörgy volt Rhédey-kastélya; Erdélyben ritkán kétemeletes, zárt tömegű, késő barokk tagozású városi palotának tetsző, roppant tetejű épület ez, s minden bizonnyal vásárhelyi mesterek emelték a század utolsó negyedében. Itt élt valaha a legendás szépségű Rhédey Claudia is, Sándor württembergi herceg felesége, kit 1841-ben Grácban tiport halálra megvadult lova egy nagy katonai parádé alkalmával.

Bíró József

(Folytatjuk)